LAURENS MEERMAN

Het zat in de familie

Twee portretstudies van Gesina
Gerard ter Borch
ca. 1645-60. Potlood, zwart krijt, enig penseel in bruin in onderste portretstudie, 19,8 x 10,7 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Aangekocht in 1887 met steun van de Vereniging Rembrandt

De Amerikaanse schrijfster Anne Tyler vergelijkt familie graag met een groepje overlevenden op een onbewoond eiland. 'They're forced to be together'. Dat die situatie niet alleen leidt tot drama maar juist ook tot sterke connecties en bijzondere voorvallen, kun je in haar boeken ervaren, maar nu tevens in Museum de Fundatie in de eerste tentoonstelling ooit over de 17de-eeuwse Zwolse kunstenaarsfamilie Ter Borch.

Dan ontdek je dat in de schilderijen van Gerard ter Borch voortdurend dezelfde vrouw terugkomt. Dat zij de rijk geklede dame aan de kaptafel kon zijn, maar ook de boerin die een brief heeft ontvangen. En dat zij mogelijk de zus is die Ter Borch twee keer op hetzelfde blad portretteerde. En je ontdekt dat niet alleen Gerard kon schilderen en tekenen, maar Gesina zelf ook. En dat zij samen met Gerard een portret maakte van hun broer Moses. Wie nog wat verder kijkt, en toch ook wat leest, komt erachter dat Moses op 22-jarige leeftijd als militair stierf aan de verwondingen die hij opliep bij de Engelse kust. Dan begrijp je de aquarel die Gesina daarna maakte, waarin we Moses bij het water zien staan en op de achtergrond een geraamte in een bootje vaart. Zijn dood had duidelijk grote impact op de familie Ter Borch en het is veelzeggend dat ze via kunst uiting gaven aan dat verdriet.

In de familie Ter Borch werd vrijwel alles de moeite van het tekenen waard gevonden. Althans, dat gevoel krijg je in de tentoonstelling. En je begrijpt het ook. Als je weet waar je moet kijken en hoe je het moet

Moses ter Borch, tekenend
Gerard ter Borch
ca. 1650-55. Pen in bruin, over sporen van zwart krijt, 10,3 x 10 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Aangekocht in 1886 met steun van de Vereniging Rembrandt

vastleggen, is alleen al binnenshuis oneindig veel moois te zien. Een jonge Moses die tekent, met haast kalligrafische lijnen vastgelegd door broer Gerard. De aantrekkingskracht van dat beeld is tijdloos, waardoor het een beetje werkt als een sluis naar de 17de eeuw: wíj zien die jongen daar zitten, vullen wat de kunstenaar wegliet moeiteloos aan. Het voelt alsof dit gezin ons heeft toegelaten. Wij behoren tot hun intimi en via deze tekening, en alle andere, bewegen we door hun leven. Datzelfde geldt voor de tekeningen die scènes buitenshuis laten zien: een straat in Zwolle met een vervallen huis, of een groep mannen die een zwaar voorwerp uit een kelder optakelen – ze geven ons het gevoel dat we kunnen rondlopen in het Zwolle van de 17de eeuw.

In de familie Ter Borch werd vrijwel alles de moeite van het tekenen waard gevonden

Hoe kwamen die Ter Borchs zo opmerkzaam? En waar kwam hun artistieke drang vandaan? In zekere zin was dat de verdienste van hun vader, Gerard ter Borch de Oude. Ook een kunstenaar, die zijn kinderen erin onderwees. Je vindt hem ook in de tentoonstelling, op een mooie portrettekening die Moses van hem maakte, want ja, ook Moses was kunstenaar, en een veelbelovende ook – waardoor het nog meer steekt dat die jongen zo vroeg stierf. Onder zijn fraaiste werken is een reeks tekeningen van zeelieden en militairen, mogelijk gemaakt op rustige momenten tijdens zijn opleiding. Een van die jongens is in gedachten verzonken op een manier die zeldzaam raak getroffen is.

Om dat te observeren en vast te leggen, moet je beschikken over een scherp oog en vakmanschap, maar ook over een bepaalde mate van sensitiviteit. Het lijkt erop dat de familie Ter Borch daar ruim over beschikte. Dat vader Gerard een gevoelig mens moet zijn geweest, blijkt niet alleen uit zijn fraaie landschapstekeningen, maar ook uit de brief die hij in 1635

Vijf mannen die een zwaar voorwerp uit een kelder trekken
Gerard ter Borch
30 oktober 1633. Pen en penseel in bruin, over sporen van zwart krijt, 10,7 x 16,3 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Aangekocht in 1887 met steun van de Vereniging Rembrandt

Staande jonge zeeman
Moses ter Borch
ca. 1660-65. Rood krijt, 30,2 x 19,2 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Geschonken in 1951 door de gemeente Schaffhausen

stuurde vanuit zijn woonplaats Zwolle aan zoon Gerard (de Jonge dus). Die verbleef toen in Londen bij een oom die als graveur voor het Britse hof werkte. ‘Lieve kint’, schrijft vader, waarna hij carrièreadvies geeft en zijn zoon bemoedigt. Maak maar schilderijen met scènes uit het dagelijks leven, ‘gelick ghij well koent’. Wees een godvruchtig mens, ‘dat sal u well gelucken’. De brief vergezelde een pakket met onder meer een ledenpop om naar te tekenen. Die moest Gerard de Jonge vooral gebruiken: ‘laet hem niet stille staen […] doch teijckent veel’.

Dat advies heeft Gerard de Jonge ter harte genomen, en zijn broers Moses en Harmen en zijn zus Gesina ook. Het Rijksmuseum bezit in totaal zo’n 770 tekeningen van de familie Ter Borch. Het overgrote deel daarvan is in de 19de eeuw verkregen als onderdeel van een bijzondere aankoop. Abraham Bredius, eminent kunsthistoricus en bestuurslid van de Vereniging Rembrandt, had in 1882 in Deventer bij nazaten van de Ter Borchs de papieren ateliernalatenschap van de familie ontdekt. In 1886 lieten de erven die bijzondere erfenis veilen in Amsterdam. Bij die gelegenheid verwierf het Rijksmuseum dankzij de Vereniging Rembrandt vrijwel de hele nalatenschap.

Door het (voort)bestaan van die nalatenschap, die mede te danken is aan de ‘samensteller’ Gesina, heeft

Tuin van de Villa Madama, buiten Rome
Gerard ter Borch de Oude
1609. Pen en penseel in bruin, 27,5 x 19,5 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Aangekocht in 1887 met steun van de Vereniging Rembrandt

We weten niet alleen hoe ze eruitzagen, maar ook hoe ze naar elkaar keken

Dame bij haar toilet
Gerard ter Borch
ca. 1660. Olieverf op doek, 76,2 x 59,7 cm
DETROIT INSTITUTE OF ART

Aangekocht in 1965 door de Founders Society, mede dankzij o.a. het Eleanor Clay Ford Fund en het General Membership Fund

de familie Ter Borch een unieke plek in de kunstgeschiedenis. We weten niet alleen hoe ze eruitzagen, maar ook hoe ze naar elkaar keken, en misschien – via hun zelfportretten – naar zichzelf. Die informatie heeft lang vooral gediend om licht te werpen op het oeuvre van Gerard de Jonge, de enige van de familie die beroepskunstenaar werd. De focus op hem is niet onbegrijpelijk, want veel van wat hij heeft gemaakt behoort tot de top van de Hollandse 17de-eeuwse schilderkunst. Meer nog dan een fantastische schilder van dure stoffen was hij een buitengewoon intelligente verteller. Zijn genrestukken onderscheiden zich door een mate van raadselachtigheid. Zijn figuren zijn echte mensen, met een binnenleven, vol tegenstrijdige emoties. We kijken in die voorstellingen vaak naar momenten waarop iets van onzekerheid broeit. Een verwachten, aan het begin van een ontmoeting of bij het ontvangen van een brief.

Gerards broers Moses en Harmen zijn minder bekend geworden, en dat geldt ook voor zus Gesina, wier reputatie pas sinds enkele decennia – voortgestuwd door het toenemende onderzoek naar vrouwelijke kunstenaars – een vlucht heeft genomen. Het heeft ook niet geholpen dat zowel van Gesina, Moses als Harmen vooral werk op papier bewaard is gebleven. Vanwege de kwetsbaarheid van het materiaal kan dat type kunstwerk niet permanent worden getoond, waardoor het minder snel een plek verovert in het hart van de museumbezoeker. Daarom is het hoopvol dat van Gesina onlangs twee schilderijen zijn herontdekt. Beide zijn in Zwolle te zien. Het gaat om twee portretten van Moses (ze was duidelijk echt gek op hem). Eén ervan dateert waarschijnlijk van na 1667, toen Moses al was gestorven. Interessant genoeg is hij in dit portret weer een kind. Hij draagt – zoals destijds ook voor jongetjes gebruikelijk was – een jurk en is omringd door allerlei voorwerpen. Een trommel en een paard op wielen om mee te spelen. De degen en zweep op de grond vallen wat uit de toon, ook al zijn ze vrolijk versierd. Waarschijnlijk verwijst Gesina ermee naar het tragische lot van Moses, zoals ze ook in andere memorieportretten deed. Dat we na zo'n 350 jaar nog kunnen volgen hoe Gesina zocht naar manieren om de schaduw te verbeelden die boven de herinneringen aan haar broer was gaan hangen, en dat we een idee hebben bij wie die jongen was, is een van de redenen waarom u in Zwolle moet gaan kijken.

Laurens Meerman is wetenschappelijk redacteur van de Vereniging Rembrandt

Portret van Moses ter Borch als tweejarig kind
Gesina ter Borch
In of na 1667. Olieverf op doek, 55 x 43,8 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Aangekocht in 2024 vanuit het Vrouwen van het Rijksmuseum Fonds